

МОДАЛЬНА ВЛАДА У КОНТЕКСТІ ПЕРФОРМАТИВНОСТІ У ФІЛОСОФІЇ

ПАЛАГУТА, ВАДИМ¹

Анотація

Актуальність. У статті аналізується модальна влада як специфічний владний режим, яка нормує, що є допустимим і необхідним. Основною функцією модальної влади є встановлення контролю над «ситуацією істинності», що передбачає вплив не лише на поведінку та вчинки індивідів, а й визначає їхню активність у соціально-політичному полі. Виходячи з критики класичних моделей влади, автор зосереджується на тих формах впливу, які спрямовані не лише на контроль над діями індивідів, а й на продукування модальних структур – можливостей, зобов'язань, заборон і потенційностей. Перформативність розглядається як один із центральних механізмів модалізації індивідів, завдяки якому легітимізуються рамки допустимого та неприпустимого. Це дозволяє модальній владі формувати горизонти мислення та буття індивідів, що забезпечує закріплення й розширення владних режимів, переводячи їх із соціального поля потенційного в соціальну реальність. **Метою статті** є дослідження диспозитивів модальної влади, які базуються на перформативних мовних актах, що формують рамки можливого/неможливого, необхідного/бажаного, і які визначають сприйняття індивідами соціальної реальності та самих себе. **Методологія** дослідження базується на компаративному аналізі, філософській герменевтиці та феноменологічному методі. **Результати досліджень.** Розгляд модальної влади у світлі перформативних мовних дій дає змогу реконструювати більш тонку та непомітну форму впливу, яка не оперує прямими заборонами чи безпосереднім насильством, а конструює саму структуру можливого, як управління модальностями людського буття. Досліджено перформативність як домінуючий фактор модальної влади. Це дозволяє інтерпретувати владу не як зовнішній примус, а як результативну й конститутивну силу, що завжди має безпосереднього та масового адресата. Відтак, модальна влада вбудовується в онтологію суб'єкта. Проведений аналіз дозволяє розглядати перформативність як своєрідний вид модального примусу, що виходить за межі звичних дискурсів влади. Саме через таку дослідницьку оптику у подальших дослідженнях можна переосмислити багато політичних і соціальних конфліктів у суспільстві, акти виключення індивідів, а також стратегії супротиву й трансгресії. А також, дослідити перформативність як інструмент опору та вислізання індивідів від владних режимів та розглянути концепт «алгоритмічної модальності». Ця концептуалізація відкриває новий погляд на формування сучасної суб'єктності.

Ключові слова: модальна влада, ситуація (пост)істини, біополітика, індивід, населення, дискурс, перформативний поворот, перформативність.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими завданнями. Однією з актуальних проблем сучасного неоліберального суспільства західного зразка є проблема вдосконалення біополітичних владних засобів контролю за рахунок подальшого вдосконалення нормативних структур управління суспільством. При вивченні цієї проблеми акценти постійно змінюються, бо сучасне неоліберальне суспільство швидко трансформується за рахунок поглиблення процесів цифровізації і медіалізації. Це зумовлює суттєву перебудову біополітичної стратегії в напрямі поширеного використання цифрових технологій для управління звичайними індивідами з метою підтримки порядку та спокою у суспільстві. Одним з шляхів проведення біополітики є модальна влада, яка орієнтована на

реалізацію керуючих впливів на пересічних громадян. Більш того, вона намагається при цьому контролювати не тільки дії, вчинки та поведінку індивідів, а й їх бажання та очікування, робити їх селекцію та розподілення на необхідні, обов'язкові, дозволені, з одного боку, та небажані, недозволені, небезпечні, з іншого, які потребують заборони. Тобто, її сутність полягає у встановленні нормативних владних режимів істини/постістини, які працюють на рівні формування у людей допустимих і бажаних уявлень про можливе, необхідне та допустиме у суспільстві, які стають стійкими стереотипами. Ці владні режими забезпечуються цілою низкою відповідних механізмів, які налаштовані на формування у індивідів потрібних передбачуваних думок, устремлень та дій. Вагомого значення для модальної влади набувають саме перформативні механізми, які допомагають звичайним індивідам сформувати очікувані від них з боку влади уявлення про навколишній світ, соціальну реальність, сформу-

¹ Національний технічний університет «Дніпровська політехніка» (Дніпро, Україна)
E-mail: palaguta@ua.fm
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

вати власну суб'єктність та ідентичність. Отже, перформативність мови та мовленнєвих (дискурсивних) практик є тим універсальним механізмом, який забезпечує функціонування модальної влади. В свою чергу, модальна влада як неявна, тіньова форма влади суттєво впливає на формування індивіда, забезпечуючи існування індивіда в сучасній ситуації постістини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Вивчення особливостей модальної влади в контексті феномену перформативності можна умовно розподілити на два напрямки, які в сьогоденні вже дуже важко розділити один від одного, тобто, вони широко взаємозв'язані між собою та отримали назву «перформативного повороту». Розробці парадигми перформативного повороту в соціально-гуманітарних науках присвячені роботи Е. Фішер-Ліхте (Fischer-Lichte, 2004), Д. Бахманн-Медік (Bachmann-Medick, 2016) та інших дослідників. Однак, генеза цього напрямку починається з розробки теорії перформативів, яка була започаткована британським аналітичним філософом мови Дж. Остінім (Austin, 1975; 1990) та його американським колегою Дж. Сьорльом (Searle, 1970). Стосовно вивчення співвідношення механізмів влади та процесів суб'єктизації, теорія перформативів зазнала суттєві корегування та доповнення з боку таких відомих мислителів як М. Фуко (Foucault, 1969; 1971; 2004A; 2004B), Е. Бенвеніста (Benveniste, 1966), Ж.-Л. Нансі (Nancy, 2000), Ж. Дерріда (Derrida, 2001), Ж. Дельоза та Ф. Гваттарі (Deleuze & Guattari, 1980; Deleuze, 1995).

Одночасно з теорією перформативів у соціально-гуманітарних науках набуває свого розвитку теорія перформансу, вагомий внесок в її становлення зробили такі відомі дослідники як В. Тернер (Turner, 1977; 1982; 1988), К. Вульф (Wulf, 2004; 2005), Х. У. Гумбрехт (Gumbrecht, 2004), Х. Йоас (Joas, 1992), та інші дослідники. Тому, складно уявити сучасний розвиток теорії перформативів без її поєднання з теорією перформансу, де значну роль відіграють роботи сучасних філософів Дж. Агамбена (Agamben, 2010; 2011; 2013; 2017, 2019), Дж. Батлер (Butler, 1997A; 1907B; 1999; 2015; 2020), М. Хардт та А. Негрі (Hardt & Negri, 2012). Синтез обох цих напрямків забезпечує дослідження феномену перформативності у сьогоденні, зокрема, при вивченні функціонування модальної влади. Розробкам теоретичних положень модальної влади присвячені

роботи американського філософа та соціолога С. Фуллера (Fuller, 2018; 2020).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується дана стаття. Попри широку розробку проблематики влади у класичній політичній філософії та в сучасних інтерпретаціях біополітики, дисциплінарних практик і гвернаментальності, питання модальної влади як особливого владного режиму залишаються недостатньо концептуалізованими. Здебільшого дослідження акцентували увагу на владних стратегіях контролю над поведінкою індивідів і населення, але залишили поза межами аналізу ті механізми, які впливають на формування самих можливостей і неможливостей соціальної дії. У цьому сенсі недостатньо з'ясованою є специфіка модальних структур – таких, що визначають горизонти допустимого, зобов'язального чи забороненого – і їхня роль у стабілізації соціальної реальності. Ще одним невирішеним аспектом є недостатня увага до перформативності як ключового механізму модалізації, який переводить мовленнєві акти з потенційної площини у дійсність, формуючи рамки соціального досвіду. У сучасній гуманітарній думці відсутня розгорнута теорія взаємодії між модальною владою та перформативними практиками, що водночас визначають і межі мислимого, і горизонти буття індивіда.

Об'єкт дослідження – модальна влада як знаряддя управління та контролю, які встановлюють норми та межі – що можливо або неможливо, вірогідно або заборонено пересічним індивідам та загалом населенню.

Предмет дослідження – перформативні мовленнєві акти як знаряддя обмеження та розширення модального соціального поля, що забезпечує функціонування модальної влади.

Мета статті в загальному виді є дослідження диспозитивів модальної влади які базуються на перформативних діях, зокрема на перформативних реченнях, які формують для індивідів *рамки* можливого/неможливого, реального/ймовірного, необхідного/бажаного, що визначає їх сприйняття соціальної реальності та самого себе.

Завдання статті: визначити специфіку модальної влади у соціально-політичному просторі; розглянути механізм перформативних висловлювань та дій у здійсненні модальної влади.

Виклад основного матеріалу дослідження з обґрунтування отриманих наукових результатів. Це уявлення про сутність модальної влади

як *влади-знання* було вперше висунуто давньо-грецьким філософом Платоном, і своє остаточне оформлення воно отримало у його діалозі «Держава». Саме істина як така, представлена «царем-філософом» у вигляді перформативного веління, хоча й є лише однією з можливостей серед передбачуваних, але постає як необхідна умова, яка набуває статусу належного для реалізації намірів, дій і вчинків інших громадян держави. Це багато в чому пояснює, чому Платон з відвертою неприязню ставився до софістів і драматургів давньогрецького театру як до творців інших можливих світів, здатних ввести в оману пересічних громадян у розумінні того, що в суспільстві дозволене, а що ні, та підлягає цензурі та забороні (Fuller, 2018, pp. 25–52). Модальна влада визначає ситуацію істини – уявлення про реальність як єдиний, загальноприйнятий усіма громадянами образ світу та соціальної дійсності. Зрештою, представники модальної влади здійснюють контроль над тим, що інші громадяни повинні вважати можливим у здійсненій реальності.

Водночас існують і інші – альтернативні можливості уявлення дійсності, які ставлять під сумнів чи навіть заперечують єдину істину, що встановлює й окреслює межі між можливим і неможливим. Вони пропонують інше розуміння істини. Більше того, істини може бути дуже багато, і вони також мають можливості для реалізації в дійсності. Ось тоді і виникає *постістина* як альтернатива істині, що передбачає різні варіанти її здійснення – у нашому розумінні різні ігрові модуси. Інакше кажучи, прибічники постістини не лише усвідомлюють, який хід зробити в тій чи іншій конкретній грі, в якій вони беруть участь у певний момент, але й міркують над тим, у яку саме гру вони зараз грають та пророкують можливі модуси гри у майбутньому. На відміну від прихильників істини, які грають за вже існуючим правилами, прибічники постістини прагнуть ці правила змінити. А це означає, що в залежності від знання того, яка саме гра ведеться на даний момент часу, деякі сторони набувають перевагу в порівнянні з іншими. Інакше кажучи, прибічники постістини призупиняють дію традиційної передумови про те, що її учасники мають спільну реальність, а отже, й спільне розуміння умов можливості істини. Платон визнавав, що таке можливе, але наголошував: добре організоване суспільство повинно обмежувати ситуацію постістини його елітою, яка тільки одноосібно визначає умови її

існування як законні та справедливі для всього суспільства.

Водночас владним елітам необхідно усвідомити ймовірність реалізації постістини в реальності та, відповідно до цього розуміння, застосовувати модальну владу для реалізації істини, адже завжди існує можливість здійснення постістини як іншого варіанта модальної влади. На цю обставину варто звернути особливу увагу. Більше того, як прибічники істини, так і їхні опоненти завжди прагнуть займати домінуючу метапозицію в тому чи іншому модусі гри та нав'язати супротивникові свою метамову й металогіку – зі своїми правилами, які й визначають сутність самої картини реальності (суперництво левів як носіїв істини та лисиць як прибічників постістини, згідно з класифікацією італійського економіста та соціолога, В. Парето (Pareto. 1984)).

Іншими словами, певна картина майбутнього може видаватися неможливою, якщо ми не знаємо правил, які здатні зробити її реальною. Але та ж сама картина точно може здатися необхідною, якщо ми впевнені, що знаємо правила. Разом з тим, «необхідне» припущення може ґрунтуватися на нашому попередньому знанні про те, що ми знаємо, що діятиме специфічно інший набір правил, а тому ми зобов'язуємося грати за ними ще до їхнього формального оголошення.

Це доволі проблематична стратегія модальної влади, своєрідне самоздійснюване пророцтво, яке може взагалі не справдитися, якщо модус гри раптово зміниться. По суті, воно є «перформативним» у тому сенсі, що те, що виконується в теперішньому, допускає ймовірність майбутнього за принципом «ніби-то», тобто бажану думку – дія не стільки як прогноз на майбутнє, скільки виконання в реальності сьогодення тут і зараз. І коли О. фон Бісмарк наголошував, що політика (а влада – її завжди невід'ємний атрибут) – це завжди мистецтво можливого, то тим самим він негласно визнавав платонівське відкриття: будь-яка влада врешті-решт ґрунтується на модальній владі не лише як формі контролю, але й як ефективний засіб формування уявлень і думок пересічних громадян про навколишню соціальну реальність та світ у цілому.

Відомо, що модальність у філософії та логіці розглядається як категорія, що визначає поняття дійсності, можливості, необхідності та похідних від них категорій типу обов'язковості, ймовірності, випадковості тощо. На стику дійсності теперішнього та реалізації можливостей у май-

бутньому здійснюються й розгортаються владні впливи модальної влади. Вона передбачає не лише встановлення різноманітних норм чи приписів щодо того, що слід вважати істинним або хибним, але й пролонгує, що є можливим і неможливим, необхідним і випадковим, бажаним і забороненим. Інакше кажучи, вона встановлює стандарт, що проявляється у здатності цензурувати те, що саме вважається *обов'язково* можливим, а що – ні, для сприйняття, розуміння та орієнтації на майбутні дії громадян.

При розгляді феномену перформативності у світлі модальної влади необхідно з'ясувати, яке значення він набув у біополітиці. Як відомо, *губернаментальність* – «*управління людьми*» (фр. *gouvernementalité*) – є одним із ключових диспозитивів модальної влади, зорієнтованої на створення відповідних практик і технік, покликаних здійснювати формування бажань, мислення та поведінки індивідів у напрямку, що запланований біополітичними імперативами – суверенністю, урядуванням, політичною раціональністю, прогнозуванням, регулюванням, рефлексивним управлінням тощо (Dean, 2010). Відомо, що формування диспозитивів біополітики має тривалу новоевропейську історію, яка бере початок у XVII–XVIII століттях і передбачає модель управління, що протягом майже чотирьох століть постійно формується, розвивається та зазнає численних трансформацій. Саме з того часу й ведеться відлік сучасної біополітики. Значною мірою це було висвітлено завдяки дослідженням М. Фуко, зокрема його книгами та лекціями у Коледж де Франс (Foucault, 1976; 2004A; 2004B). Однак, за думкою Ж. Дельоза, яку він висловив в одному із своїх останніх інтерв'ю – «*Post scriptum до суспільств контролю*» «Зараз ми вже живемо не у дисциплінарному суспільстві. «Контроль» – ось слово ... нового монстра, а Фуко визнає за ним наше найближче майбутнє» (Deleuze, 1995, р.213). Зараз в мережевому суспільстві виникли нові форми залежності індивідів від модальної влади, а саме ті, про які казали М. Хардт та А. Негрі – заборгований, медіазалежний, піднаглядний та представлений владою (Hardt & Negri, 2012).

В контексті теми цієї статі розглянемо механізм дії перформативних висловлювань як мовленнєвих дій. Тому, в межах дослідження модальної влади коротко окреслимо віхи становлення концепту перформативності у філософії. Так, британський філософ мови Дж. Остін та його

американський колега Дж. Сьорль досліджували особливий тип мовленнєвих висловлювань – перформативи, як протилежність констативам (*constative vs. performative*). Перформативи є доволі різноманітними у процесі комунікації – клятви, накази, обіцянки, прохання, різного роду імперативи («я повинен», «я хочу», «я можу»), вимоги, наречення, застереження, зобов'язання, переконування тощо. Вони не описують наявний стан речей, а створюють факти самим актом їх проголошення (Austin, 1977; Austin, 1990; Searle, 1970). Адже ці висловлювання не лише повідомляють щось, а й водночас здійснюють ту дію, про яку повідомляють. Інакше кажучи, вони є автореферентними, оскільки їхнє значення та дія збігаються і в будь-якому разі вони творять соціальну реальність, про яку висловлюються. Дж. Остін показав, що такий тип висловлювань не підпадає під критерії логіки, яка поділяє всі судження на істинні та хибні, проте в повсякденній мові їхня роль є надзвичайно значущою. Далі французький психолінгвіст Е. Бенвеніст поєднав обидва аспекти висловлювання у влучній формулі: перформативне висловлювання є таким не тому, що воно може змінити становище окремого індивіда, а тому, що воно *саме по собі* є дією, воно *вже* допущено у світ. «Висловлювання є дією; той, хто його здійснює, вчиняє дію, промовляючи його» (Benveniste, 1966, р. 251). Він також уточнює механізм функціонування мови як такої: мова влаштована таким чином, що дозволяє кожному мовцеві, коли він позначає себе як *я*, ніби привласнювати собі *мову цілком* (Benveniste, 1966, р. 296) у «живому теперішньому». Зокрема, аналізуючи концепт наказу в Остіна як перформатива, Бенвеніст наголошує, що імператив «не є денотативним і не має на меті передати певний зміст; він має прагматичний характер і спрямований на вплив на слухача, змушуючи його поводитися певним чином». Інакше кажучи, він не є у повному сенсі слова дієслівним часом, а радше становить собою «голу семантему», яка за наявності особливої інтонації використовується як форма заляття.

При цьому вже не має жодного значення, що перформативне висловлювання не досягне своєї мети та виявиться лише «порожніми словами». Іншими словами, навіть якщо не виконано цілу низку позалінгвістичних умов – інституційного або соціального характеру – для реалізації перформативних висловлювань, або якщо індивід просто відмовляється від власних слів.

Згодом французька постструктуралістська філософія внесла корективи у розуміння феномену перформативності. Так, М. Фуко розглядав акти висловлювань як мікроелементи дискурсивних формацій, наголошуючи: «ми виявляємо висловлювання там, де не можемо визнати наявності пропозицій; ми знаходимо висловлювань більше, ніж можемо ідентифікувати як *speech acts*. $\Diamond$ Висловлювання – це єдність *іншого роду*, аніж пропозиція, судження чи мовленнєвий акт» (Foucault, 1969, pp. 168, 172). Інакше кажучи, у Фуко перформативні висловлювання включені до диспозитивів, тобто є тим елементом, що продукує суб'єктивації, що визначають їх як частину механізму управління. Самі ж диспозитиви становлять мережу, що пронизує все суспільство зверху донизу. Диспозитиви завжди вписані у відносини модальної влади.

Ще на один суттєвий аспект перформативних висловлювань звернув увагу Ж. Дерріда. Французький філософ відстоював тезу про те, що всі форми соціальних зв'язків є вторинними щодо події мовлення, оскільки суб'єкт відповідальності, той суб'єкт, якому можна приписати відповідальність, не передувє зверненню до Іншого, а, навпаки, утворюється в самому цьому зверненні (Derrida, 2002: 46–54). Отже, мовленнєве висловлювання є передусім етичним актом для суб'єкта: він здійснює власну суб'єктність у самому мовленнєвому акті, що накладає на нього відповідальність, а не ґрунтується на попередньому знанні всіляких умов та умовностей його виголошення, на які робили наголос аналітики філософії мови. Ж. Дерріда розглядає перформативність водночас у двох площинах: у площині філософії суб'єкта, його етичної складової, що акцентує увагу на події виробництва суб'єктивності, та у площині політичній.

Важливий момент до розуміння перформативності крізь досвід тілесності запропонував Ж.-Л. Нансі. Досвід тіла акумулює в собі водночас і «мову тіла», і «тілесність мови» на рівні продукування простору мовної та колективної тілесності. З цього приводу він писав: «політика перестає бути турботою про інкорпорований сенс: радше, вона починається і завершується тілами» (Nancy, 2000. p.55.). Колективною тілесністю можна легко управляти та контролювати, адже «справа не в тому, існують чи не існують справедливості і несправедливості, рівність і нерівність, свобода і ув'язнення: йдеться не про те, щоб надати цим речам значення, а про те, щоб надати їм місце [і

місця] та навіть виміряти [хай навіть вони є безмірними]» (Nancy, 2000. p.56).

Таким чином, французькі постмодерністи суттєво розширили межі застосування перформативних висловлювань, розглядаючи їх на рівні філософії суб'єкта та соціально-політичної філософії.

Наочною ілюстрацією розширеного розуміння перформативності є також дослідження німецької школи філософії культури та філософської антропології. Так, у поняття перформативності К. Вульф включає соціальну й культурну дію – це більше, ніж здійснення наміру, воно лежить в основі соціальної онтології (Wulf, 2005). Актуальним моментом у цій концепції перформативності є те, що розуміння перформативного характеру дій здійснюється переважно в тілесних *практиках інсценування та виконання* (Wulf, 2004, s. 146), а також про художнє виконання або *перформанс*, що має свої три, по-різному сформовані елементи – «матеріальність, медійність та естетику виконання» (Wulf, 2004, s. 149). Йдеться про об'єднання всіх аспектів перформативності під егідою людської дії, що збирає або конструює тілесність: «У центрі тут перебуває соціально й культурно сформоване тіло та перформативне практичне знання, закарбоване в ньому; це знання тілесне, ігрове, ритуальне й водночас історичне та культурне; воно виникає у ситуаціях *face-to-face* і *семантично неоднозначне*; воно естетичне й утворюється в мімесисних процесах; воно має компоненти уявного, *містить надлишок значень*, його неможливо звести до цілераціональності; воно знаходить свій вияв у інсценуваннях та виконаннях у повсякденному житті» (Wulf, 2004, с. 149).

Подібною концепції перформативності дотримуються його німецькі колеги Х. Йоас (Joas, 1992), Х.-У. Гумбрехт (Gumbrecht, 2004). Дослідницька оптика німецької соціально-філософської школи дозволяє зрозуміти, як перформативність пов'язана з виконанням певних ритуалів, що залучають у те, що відбувається, різноманітні тілесні практики, значення яких не зводиться ані до інтенціональності, ані до функціональності. Тобто перформативні висловлювання, як правило, пов'язані з перформансом, що досліджує Е. Фішер-Ліхте (Fischer-Lichte, 2004).

У контексті дослідження модальної влади крізь призму перформативних висловлювань видається доцільним розглянути теорію перформативності Дж. Батлер. Як відомо, американська дослідниця зробила вагомий внесок у розвиток

цієї теорії, зокрема вона запропонувала нову інтерпретацію проблеми гендеру у своїх ранніх працях (Butler, 1997A; Butler, 1997B; Butler, 1999). Безперечно, концепція перформативності Дж. Батлер з її наголосом на тілесних перформативних діях та процесах утілення істотно доповнює аналітичну теорію перформативності Дж. Остіна та Дж. Серла. Справді революційним став її підхід до гендерної проблематики, де обґрунтовується ідея про те, що жодного початкового цисгендерного поділу на чоловіче та жіноче за фактом народження не існує. Навпаки, йдеться про динамічне та контекстуально зумовлене практичне встановлення гендерних ролей, яке передбачає їхнє живе виконання, що постфактум призводить до їх закріплення, подібного до театрального перформансу. Відтак тілесність індивіда не апелює до біологічної основи, а постає результатом безперервного перформативного процесу відтворення гендерних норм. Але при цьому закріплення антропологічних відчуттів і уявлень є наслідком постійно здійснюваних практичних дій, що здебільшого мають дисциплінарно-примусовий характер (див. Butler, 1997A).

З одного боку, ця концепція перформативності орієнтується на можливості зміни індивідом власної ідентичності, виходячи з розуміння гендеру як соціокультурного конструкту сучасності. З іншого боку, гендер постає похідним від диспозитивів модальної влади, яка спрямовує індивідів через «правильно» вибудований тілесний перформанс і його перформативні мовленнєві акти. Саме вона визначає, що є прийнятним, а що ні, запроваджуючи у сучасному суспільстві так звану *політику ідентичності* як фільтр можливого й бажаного та встановлюючи цю постправду як легітимну політичну й соціальну норму. Диспозитиви модальної влади майже повністю усувають безпосереднє насильство, у тому числі й у сфері сексуальності, проте завдяки тонко сконструйованій політиці ідентичності здійснюють контроль, створюючи водночас ілюзію відсутності єдиного джерела влади.

У цьому сенсі, як спадкоємиця дослідницької оптики М. Фуко, американська вчена відстоює позицію, згідно з якою влада існує всюди, де є соціальні відносини. Пронизуючи повсякденність, вони задають дискурсивні практики, що безперервно формують тілесність індивідів. Безперечно, Дж. Батлер не заперечує перформативної сили мовлення, проте для неї тіла є винятково дискурсивними, подібно до того, як

це розуміє Ж.-Л. Нансі. І, вочевидь, не випадково дослідниця покладає надію на трансформаційний потенціал перформативного підходу. Йдеться про те, що якщо влада полягає у тому, як вона виконується рядовими учасниками масових перформативних зібрань, то виникає сподівання, що усвідомлена й цілеспрямована трансформація перформативних практик може змінювати й самі диспозитиви влади у напрямку їх позитивного перетворення.

У своїх останніх працях (Butler, 2015; Butler, 2020) Дж. Батлер досліджує вже можливості перформативності самої політики. Так, звертаючись до масових протестів останніх років у західному світі, дослідниця робить спробу виявити в них глибинні підвалини радикальної демократії. Остання апелює до зібрання індивідів у масу, що формує в публічному просторі безсловесні колективні тіла. Ці масові скупчення набувають значної політичної ваги як дієва сила *ненасильницького* характеру. Самим фактом виходу у публічний простір вони здійснюють перформативне висловлювання, навіть якщо позбавлені права голосу та піддані дегуманізації (Butler, 2015). Логіка тут доволі прозора: присутні на масових політичних зібраннях скупчення тіл заявляють про себе як про народ – без будь-якої опори чи претензії на офіційну владу. Йдеться про безпосередню, а не представницьку форму демократії, механізми якої не репрезентативні, а перформативні. Водночас таке зібрання передуює формулюванню політичних вимог, не має єдиної ідентичності й не може бути редуковане до якоїсь політичної організації.

Дж. Батлер вважає, що їхня прекарність, або вразливість, – під якою розуміється тілесна, психічна й економічна уразливість, характерна для багатьох соціальних груп у сучасному суспільстві, – не утворює самостійного політичного суб'єкта. На її думку, таким суб'єктом стає саме «зібрання» (*assembly*). Водночас прекарність дає змогу перетворити власну слабкість на силу, а саме – погоджуючись із власним становищем, згідно з яким ніякого повнокровного життя немає взагалі, жодне життя не є повноцінним, оскільки воно завжди вже вразливе, ушкоджене, неповне й позначене браком, – і тому йдеться про те, щоб пред'явити цю нестачу повного життя, зробити її предметом перформативної дії для того, щоб її якось позитивно змінити. Існує необхідність винести цю нестачу на рівень перформативного дійства, зробивши її предметом дії з перспективою певної позитивної трансформації.

Йдеться тут про постійні афекти обділеності правами та благами, про втрату відчуття суверенності власного життя, що парадоксальним чином охоплює у сучасному біополітичному світі багатьох індивідів. Це змушує зовсім різні соціальні групи вступати в ситуативні альянси, які уможливають перформативну трансформацію в позитивну політичну енергію, коли «ми знову спостерігаємо форми театралізованої політики, що стверджує власну силу й водночас демонструє межі, накладені на цю силу» (Butler, 2015, р. 214).

Але чи не є це утопічною або навіть ідеалістичною позицією в оцінці потенціалу офіційної влади, яка нібито буде спокійно споглядати за цими ненасильницькими політичними процесами? Хіба модальна влада дозволить пересічним індивідам у такий спосіб визначати для себе плани можливого й бажаного в майбутньому? Безперечно, правила тілесного перформансу «зібрань», так само як і політика гендерної ідентичності, перебувають під контролем модальної влади.

В іншій дослідницькій перспективі феномен перформативності аналізує Дж. Агамбен. Італійського філософа цікавить засадниче питання: що наділяє слова здатністю трансформуватися у конкретні дії чи факти? Свої дослідження автор розгортає на прикладі такої групи перформативів, як *накази*, *клятви*, *славослів'я*, і переконливо показує, що всі вони мають магіко-сакральне походження, тобто ґрунтуються на архаїчних магічних шарах мови, досліджуючи первинний зв'язок між словами та речами, який слід уважати магічно-перформативним (Agamben, 2005, р. 171).

Так, магічні корені італійський мислитель убачає у наказі, що як мовленнєвий акт черпає свою силу саме в архаїчній ритуальній конвенції, відповідно до якої сакральні слова й є магічними діями, тобто власне заклинаннями (Agamben, 2019). Розглядаючи наказ як імператив, дослідник доходить висновку, що перформатив відображає в мові той історичний час, коли відношення між словами і речами не було апофантичним, тобто не мало форми індикатива, а набувало форми перформатива. Згідно з дослідженням наказу, Агамбен робить висновок, що монотеїзм успадковує й абсолютизує магію наказу, перетворюючи її на креаціоністські формули Божого Слова, яке творить світ із нічого, на формулу Завіту та формулювання Заповідей. Іншими словами, саме імператив як «гола семантика» або смислова

одиниця виражає чисте онтологічне відношення мови й світу, що й знаходить своє відображення у наказі (Agamben, 2019).

До речі, у дещо іншій дослідницькій перспективі Ж. Дельоз і Ф. Гваттарі у праці «*Тисяча плато*», розглядаючи перформативи в контексті зростання значущості прагматики мови, висловлюють тезу у перформативному напрямі, що «мова створена не для того, щоб вірити, а для того, щоб підкорятися і вселяти покору», а також що формальна «лінгвістика є ніщо поза прагматикою (семіотичною чи політичною), яка визначає реалізацію умов мови та використання мовних елементів» (Deleuze & Guattari, 1980; Deleuze, 1995).

Аналогічні дослідження були проведені Дж. Агамбеном і під час вивчення *клятви* або *клятвених обіцянок*, що також становлять одну з найяскравіших різновидів перформативних висловлювань. Показово, що італійський філософ демонструє, як генеалогічно сучасне право сягає архаїчних клятвених формул. Подібна генеалогія приводить дослідника до думки, що право можна визначити як поле, в якому вся мова загалом прагне набути перформативної сили (Agamben, 2005; Agamben, 2010). Перформативний характер притаманний і всіляким *славослов'ям* у політичній та релігійній сферах, які підтримують авторитет релігійних і політичних лідерів (Agamben, 2011; Agamben, 2013).

Сумлінно досліджуючи перформативний соціокультурний та релігійний досвід наказів, клятв і славослов'їв, Дж. Агамбен доходить висновку, що мова у своїй основі є не пропозиційною, а, навпаки, перформативною. Дескриптивність як підґрунтя констативів виявляється вторинною, похідною від феномена перформативності. Найхарактерніше ж у дослідженнях перформативів те, що в них простежується тенденція, згідно з якою ці типи мовленнєвих висловлювань і форм поведінки поступово витісняють собою онтологію твердження у багатьох сферах політичного й соціального життя – незалежно від того, чи йдеться про наказ, клятву або славослов'я, які продукує й відтворює модальна влада. Наприклад, наказ набуває форми поради, побажання, запрошення, співпраці тощо. Однак у всіх своїх нових диспозитивах модальна влада зберігає свою домінуючу та спрямовуючу роль.

Перформативні висловлювання у сучасному світі формують політичну реальність, продукують нові соціальні порядки, задають параме-

три суб'єктності. Адресатом перформативного висловлювання завжди є спільнота, яка може бути представлена не лише присутньою в певній конкретній ситуації, але й окреслена у віртуальний спосіб. Саме тому перформативність задає нові перспективи для формування сучасної політичної, соціальної й індивідуальної реальності, що є сприятливим ґрунтом для реалізації технологій модальної влади.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Розгляд модальної влади у світлі перформативних мовленнєвих висловлювань дає змогу реконструювати більш тонку та непомітну форму впливу, яка не оперує прямими заборонами чи насильством у тій чи іншій формі, а конструює саму структуру можливого. Через перформативні мовленнєві акти встановлюються не лише норми поведінки, але й межі мислимого й немислимого, вимовного й замовчуваного.

Модальна влада функціонує як режим влади нового типу – не як управління передусім через тілесність, як це уявлялося М. Фуко та його численним послідовникам, а як управління модальностями буття, що дозволяють переводити перформативи в індикативи або навіть у констативи. Перформативність тут постає як підґрунтя для легітимації, натуралізації чи трансгресії модальних структур. Це дозволяє інтерпретувати владу не як зовнішній примус, а як результативну й конститутивну силу, що завжди має безпосереднього адресанта та масового адресата. Відтак, модальна влада вбудовується в онтологію суб'єкта, в його уявлення, думки, сприйняття, емоційні стани тощо.

Проведений аналіз дозволяє розглядати перформативність як своєрідний вид модального

примусу. Саме через таку дослідницьку оптику можна переосмислити багато політичних і соціальних конфліктів між владою різних типів і населенням, акти виключення, а також стратегії спротиву й трансгресії, які виходять за межі звичних дискурсів влади, включаючи в поле аналізу мовчання, недомовленість, бажаність, неможливість і неочевидність як найважливіші інструменти модальної влади у XXI столітті.

У подальших дослідженнях доцільно детальніше розглянути механізми модальної влади, які дозволять запровадити й розширити при дослідженні заявленої проблематики концепт «алгоритмічної модальності» та його складових. Ця концептуалізація відкриває новий погляд на формування сучасної суб'єктності, дає змогу краще зрозуміти процеси десуб'єктивації та доволі примарну суверенність сучасних індивідів, що наочно демонструють такі соціально-політичні процеси, як гендерна нормативність, прекарність, політкоректність, цифрова цензура та багато інших, які прагне контролювати модальна влада.

Зазначений тип влади поступово модифікує модули можливого й неможливого, необхідного й випадкового. Типовим прикладом дії алгоритмічної модальної влади є «вікна Овертона». Очевидно, що в сучасну цифрову епоху умови суверенності індивідів визначаються вже не стільки громадянськими інститутами держави, скільки алгоритмічними структурами цифрових технологій, які поступово й непомітно модифікують модули можливого й необхідного. Відтак, алгоритмічна модальність постає новою формою структурної залежності індивідів і населення загалом, що потребує окремого ретельного філософського аналізу.

Список використаних джерел

- Agamben, G. (2005). *The Time That Remains: A Commentary on the Letter to the Romans*. Stanford University Press. 216 p.
- Agamben, G. (2010). *The sacrament of language: An archaeology of the oath*. Stanford, California: Stanford University Press and Polity Press. 79.
- Agamben, G. (2011). *The Kingdom and the Glory: For a Theological Genealogy of Economy and Government*. (L. Chiesa & M. Mandarini, Trans.). Stanford University Press. 328.
- Agamben, G. (2013). *Opus Dei: An Archaeology of Duty* (A. Kotsko, Trans.). Stanford, CA: Stanford University Press. 164. <https://doi.org/10.1515/9780804788564>
- Agamben, G. (2019). What is a command? In *Creation and Anarchy: The Work of Art and the Religion of Capitalism* (pp. 51–65). Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9781503609273-005>
- Austin, John L. (1975). *How to Do Things with Words: Second Edition (The William James Lectures)*. Harvard University Press. 192.
- Austin, John L. (1990). *Philosophical Papers*. Clarendon Press. 320.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural Turns: New Orientations in the Study of Culture*. Berlin, Boston: De Gruyter. 311. <https://doi.org/10.1515/9783110402988>

- Butler, Judith. (1997A). *The Psychic Life of Power: Theories in Subjection*. Stanford University Press. 230.
- Butler, J. (1997B). *Excitable Speech: A Politics of the Performative*. New York; London: Routledge. 185.
- Butler, J. (1999). *Gender Trouble. Feminism and the Subversion of Identity*. New York and London: Routledge. 221.
- Butler, J. (2015). *Notes Toward a Performative Theory of Assembly*. Harvard University Press. 248.
- Butler, J. (2020). *The Force of Nonviolence: An Ethico-Political Bind*. Verso Books. 224.
- Benveniste, E. (1966). *Problemes de linguistique generale*, 1. Paris: Gallimard. 636.
- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and Rule in Modern Society* (2nd ed.). London, UK: SAGE Publications. 294.
- Deleuze, Gilles., & Guattari, Félix. (1980). *Mille plateaux. Capitalisme et schizophrénie 2. LES ÉDITIONS DE MINUIT*. 648.
- Deleuze, Gilles. (1995) *Negotiations: 1972-1990 (European Perspectives: a Series in Social Thought & Cultural Criticism)*. Columbia Univ Pr. 221.
- Derrida J. (2002). *Declarations of Independence // Derrida J. Negotiations: interventions and interviews, 1971–2001*. Stanford: Stanford University Press. pp. 46–54.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Ästhetik des Performativen*. Suhrkamp Verlag. 376.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Paris: Gallimard. 275.
- Foucault, M. (1976). *La Volonté de savoir. Histoire de la sexualité, Tome 1*. Paris, France: Éditions Gallimard. 211.
- Foucault (2004A). *La Naissance de la biopolitique. Cours au Collège de France (1978- 1979)*. Eds. Bertani, M. & Fontana, A. Gallimard; Paris: Seuil. 368 p.
- Foucault, M. (2004B). *Sécurité, Territoire, Population. Cours au College de France (1977-1978)*. Eds. Bertani, M. & Fontana, A. Gallimard; Paris: Seuil. 456 p.
- Fuller, S. (2018) *Post-Truth. Knowledge as a Power Game*. London; New York: Anthem Press. 368.
- Fuller, S. (2020). *A Player's Guide to the Post-Truth Condition: The Name of the Game (Key Issues in Modern Sociology)*. Anthem Press. 140 p.
- Gumbrecht, H.-U. (2004). *Produktion von Präsenz: Was nicht gesagt werden kann*. Suhrkamp Verlag.
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *Subjective figures of the crisis*. In *Declaration* (Chapter 1). New York, NY: Argo Navis.
- Joas, H. (1992). *Die Kreativität des Handelns*. Suhrkamp Verlag. 415.
- Nancy, Jean-Luc. (2000). *Corpus*. METAILIE. 140.
- Pareto, V. (1984) *Powers Ch. H. The Life and Times of Vilfredo Pareto // Introduction to the Transformation of Democracy*. New Brunswick. 156.
- Searle, J.R. (1970). *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge: Cambridge University Press. 166.
- Wulf, Christoph. (2004). *Anthropologie: Geschichte – Kultur – Philosophie*. Rowohlt Taschenbuch. 288.
- Wulf, C. (2005). *Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual*. Transcript Verlag. 178.

References

- Agamben, G. (2005). *The time that remains: A commentary on the letter to the Romans*. Stanford University Press.
- Agamben, G. (2010). *The sacrament of language: An archaeology of the oath*. Stanford University Press; Polity Press.
- Agamben, G. (2011). *The kingdom and the glory: For a theological genealogy of economy and government* (L. Chiesa & M. Mandarini, Trans.). Stanford University Press.
- Agamben, G. (2013). *Opus Dei: An archaeology of duty* (A. Kotsko, Trans.). Stanford University Press. <https://doi.org/10.1515/9780804788564>
- Agamben, G. (2019). *What is a command? In Creation and anarchy: The work of art and the religion of capitalism/ Stanford University Press*, 51–65. <https://doi.org/10.1515/9781503609273-005> [<https://doi.org/10.1515/9781503609273-005>]
- Austin, J. L. (1975). *How to do things with words* (2nd ed.). Harvard University Press.
- Austin, J. L. (1990). *Philosophical papers*. Clarendon Press.
- Bachmann-Medick, D. (2016). *Cultural turns: New orientations in the study of culture*. De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110402988>
- Butler, J. (1997a). *The psychic life of power: Theories in subjection*. Stanford University Press.
- Butler, J. (1997b). *Excitable speech: A politics of the performative*. Routledge.
- Butler, J. (1999). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Routledge.
- Butler, J. (2015). *Notes toward a performative theory of assembly*. Harvard University Press.
- Butler, J. (2020). *The force of nonviolence: An ethico-political bind*. Verso Books.
- Benveniste, É. (1966). *Problèmes de linguistique générale* (Vol. 1). Gallimard.

- Dean, M. (2010). *Governmentality: Power and rule in modern society* (2nd ed.). SAGE Publications.
- Deleuze, G., & Guattari, F. (1980). *Mille plateaux: Capitalisme et schizophrénie 2* Les Éditions de Minuit.
- Deleuze, G. (1995). *Negotiations: 1972–1990* (European perspectives: A series in social thought & cultural criticism). Columbia University Press.
- Derrida, J. (2002). *Declarations of independence*. In J. Derrida, *Negotiations: Interventions and interviews, 1971–2001*, Stanford University Press. 46–54.
- Fischer-Lichte, E. (2004). *Ästhetik des Performativen*. Suhrkamp Verlag.
- Foucault, M. (1969). *L'archéologie du savoir*. Gallimard.
- Foucault, M. (1976). *La volonté de savoir. Histoire de la sexualité*. Vol. 1. Éditions Gallimard.
- Foucault, M. (2004a). *La naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France (1978–1979)*. (M. Bertani & A. Fontana, Eds.). Gallimard/Seuil.
- Foucault, M. (2004b). *Sécurité, territoire, population: Cours au Collège de France (1977–1978)* (M. Bertani & A. Fontana, Eds.). Gallimard/Seuil.
- Fuller, S. (2018). *Post-truth: Knowledge as a power game*. Anthem Press.
- Fuller, S. (2020). *A player's guide to the post-truth condition: The name of the game* (Key issues in modern sociology). Anthem Press.
- Gumbrecht, H.-U. (2004). *Produktion von Präsenz: Was nicht gesagt werden kann**. Suhrkamp Verlag.
- Hardt, M., & Negri, A. (2012). *Subjective figures of the crisis*. In *Declaration*. Chap. 1. Argo Navis.
- Joas, H. (1992). *Die Kreativität des Handelns*. Suhrkamp Verlag.
- Nancy, J.-L. (2000). *Corpus*. Métailié.
- Pareto, V. (1984). *Powers, Ch. H. The life and times of Vilfredo Pareto*. In *Introduction to the transformation of democracy*. New Brunswick.
- Searle, J. R. (1970). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
- Wulf, C. (2004). *Anthropologie: Geschichte – Kultur – Philosophie*. Rowohlt Taschenbuch.
- Wulf, C. (2005). *Zur Genese des Sozialen: Mimesis, Performativität, Ritual*. Transcript Verlag.

VADIM, PALAHUTA – Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Philosophy and Pedagogy
of the National University of Technology (Dnipro, Ukraine)
E-mail: palaguta@ua.fm
ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-4254-1625>

MODAL POWER IN THE CONTEXT OF PERFORMATIVITY IN PHILOSOPHY

Abstract

Relevance. The article analyzes *modal power* as a specific regime of power that regulates what is considered permissible and necessary. The primary function of modal power is the establishment of control over the «truth situation», which presupposes influence not only on the behavior and actions of individuals but also on the determination of their activity within the socio-political field. Proceeding from the critique of classical models of power, the author focuses on those forms of influence aimed not only at controlling the actions of individuals but also at producing modal structures – possibilities, obligations, prohibitions, and potentialities. *Performativity* is examined as one of the central mechanisms of the modalization of individuals, through which the boundaries of the permissible and the impermissible are legitimized. This allows modal power to shape the horizons of thought and existence of individuals, ensuring the consolidation and expansion of power regimes by translating them from the social field of the potential into social reality. **Purpose of the article** is to investigate the dispositifs of modal power that are based on performative speech acts, which construct the framework of the possible/impossible, necessary/desirable, and which define individuals' perception of social reality and of themselves. **Methodology.** The research is grounded in comparative analysis, philosophical hermeneutics, and the phenomenological method. **Results.** Considering modal power in the light of performative speech acts makes it possible to reconstruct a subtler and less visible form of influence that does not operate through direct prohibitions or immediate violence but instead constructs the very structure of the possible, as a mode of governing the modalities of human existence. Performativity is examined as a dominant factor of modal power. This enables an interpretation of power not as an external coercion but as a productive and constitutive force that always addresses both individuals directly and the masses collectively. Consequently, modal power becomes embedded in the ontology of the subject. The analysis undertaken allows us to conceptualize performativity as a peculiar form of modal compulsion that transcends conventional discourses of power. Through such a research optic, further studies may reconceptualize numerous political and social conflicts within society, acts of exclusion of individuals, as well as strategies of resistance and transgression. Moreover, this

approach makes it possible to investigate performativity as an instrument of resistance and of individuals' escape from power regimes, and to consider the concept of «algorithmic modality». This conceptualization opens a new perspective on the formation of contemporary subjectivity.

Key words: modal power; situation of post-truth; biopolitics; individual; population; discursive practices; performative turn; performativity.

© The Authors(s) 2025

This is an open access article under

The Creative Commons CC BY license

Received date 12.07.2025

Accepted date 12.08.2025

Published date 15.09.2025

How to cite: Палагута, Вадим. Модальна влада у контексті перформативності у філософії. HUMANITIES STUDIES: Collection of Scientific Papers / Ed. V. Voronkova. Zaporizhzhia: Publishing house «Helvetica», 2025. 24 (101). P. 92–102

doi: <https://doi.org/10.32782/hst-2025-24-101-09>